

mában közli, de leadta az anyagot a *Budapesti Napló* is, Ady mindkét lapnak munkatársa már ekkor, az információt azonban az utóbbi lapból vette. Ti. csak a *Budapesti Napló* említi a szurokkal való arceltorzítást, és a következtetést az egész eseményből: „Minden bizonnyal forradalmároké a holttest, kiket a citadellában kivégeztek, azután a Visztulába dobtak . . .”¹⁴ Ady cikke is ehhez a befejezéshez kapcsolódik, amikor az „istentelenekekről” beszél, „akik szabadságot akartak”.¹⁵

Ady cikkében felvetett kérdésre: „Vajjon kik voltak” [a cár halai], a feleletet megadtuk fentebb. Ady írásában új elem a forradalmár, fiatal szomorú legény, aki a parton áll. Ő a költő gondolatait fejezi ki. Ady bemutatja fiatal hőst: „Nagy becsülete van neki. Két évig a citadellából hallgatta a Visztula lármáját. Mélyen leeresztett, bús, hatalmas falak rejtekében. Mert egyszer káromolta a cárt. Visszahozta különös szerencséből a fejét. De azóta szomorú és zavaros a legény.” Csak a forradalmi tapasztalattal rendelkező legény mondhatja ki irónikusan: „Hahaha itt vannak a cár halai”. Ő az, aki a halászok fejetlen zavarában a citadella felé kiabálni mer: „Az éjszaka öltetek megint? Hahaha, éljen a cár. Halakat adtatok a Visztulának.” A halak Ady cikkében a halált jelentik, amelyből majd — a forradalmárok áldozata révén — élet fakad. A cikk megírása közben Ady fantáziája jól dolgozott: a citadella kőfala a halászok szemszögéből valóban ragyoghat (de távolról sem olyan messze látható, mint a Gellérthegyen levő, ugyancsak a nemzeti elnyomást biztosító), a Visztula-parthoz közel levő katedrális harangjainak zúgása is könnyen eljut az Óvárosból Zoliborznak, a szomszédos városnegyednek a Visztula-part közelében inkább a földbe sülyesztett erődítései és a halászok közé.

CSAPLÁROS ISTVÁN

SZERB ANTAL MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE EBEK HARMINCADJÁN

Mint — részben — érdekelt fél az alábbiakban Szerb Antal — bízvást mondhatjuk: korszakalkotó s immár klasszikussá vált — *Magyar irodalomtörténet* (Kolozsvár, 1934.) című műve utóéletének szomorú és szégyenteljes utolsó előtti fejezetét óhajtom ismertetni: a műnek az iskolai és más közkönyvtárból való „kivonásának” történetét.

¹⁴ Vincze Géza id. cikke nyomán, 663.

¹⁵ Budapesti Napló 1906. február 14.

I.

1942 őszén Palló Imre,¹ a jobboldali Nemzeti Front országgyűlési képviselője, interpellációt jegyzett be „a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz² Szerb Antal értékromboló irodalomtörténete tárgyában”. A bejegyzés szövege a következő: „Tudja-e a miniszter úr, hogy Szerb Antal a könyvével milyen értékrombolást követett el? — Ismeri-e a miniszter úr a nemzeti közvélemény felzúdulását a könyv ellen? — Hajlandó-e a miniszter úr a magyar irodalom és tudomány értékromboló műveit és annak művelőit a szellemi kultúrközösségből kiközösíteni?”

Magának az interpellációnak elmondására 1942. december 2-án került sor, s mint elszomorítóan érdekes és jellemző politikai és kultúrtörténeti adalékot érdemesnek vélem szó szerint idézni, az országgyűlési napló alapján.

„Palló Imre: Tisztelt Ház! Nehéz könyvről bírálatot mondani, különösen egy politikai testületben tudományos munkáról bírálatot mondani akkor, amikor azt a könyvet igen kevesen ismerik. Minden könyvbírálatnak alapja kell, hogy legyen, hogy a könyvet alaposan áttanulmányozzák. Különösen vonatkozik ez tudományos munkákra. Erre vállalkozom most, amikor itt mondatokat fogok kiszakítani rövid negyed óra alatt ebből a könyvből, ami megint nehéz feladat, mert kiragadott mondatok lehetnek egészen más értelemben beállítva. Mégis megteszem ezt azért, mert a kezemben levő könyv a magyar szellem, a magyar irodalom nagyságai ellen, az örök magyar szellemi értékeken rombolást követ el és ez ellen az értékrombolás ellen minden pedagógusnak, minden magyar embernek tiltakoznia kell, mert ez a könyv, ez az irodalomtörténet egészen gyanús törekvések melegágya és megérett arra, hogy a politikai testületben is megbélyegezzék. (Piukovich József: Máglyára tegyük!) E könyv címe: *Magyar irodalomtörténet*. Írója Szerb Antal kikeresztelkedett zsidó. (Baky Lázló: Égessük el a könyvet!) Amint a könyv mondja, a következőket

¹ PALLÓ IMRÉRŐL a Keresztény Magyar Közéleti Almanach (Budapest, 1940) a következőket írja: „P. I. országgyűlési képviselő, újságíró, ny. tanár. Szül.: Nagyszentmiklós, 1904. júl. 23., r. k. Atyja Popity János, anyja Selmecci Teréz. Ósrégi, de már régen elmagyarosodott bunyevác család sarja. Középkiskoláinak elvégzése után tanítói oklevelet, majd polgári iskolai tanári okl.-et szerzett. Szegény földművelő szülők tizenegyedik gyermeke, 12 éves korától maga tartotta el magát. 16 éves korában román megszállás elől Kiskúntélegyházára, majd Budapestre menekült, ahol főiskolai tanulmányait végezte. A szővárosnál mint iparostanonciskolai ideiglenes tanító, majd 1923–39-ig mint tanár teljesített szolgálatot. 1939. évi képviselőválasztások alkalmával, mint a Nemzeti Front tagját képviselővé választották. A magyar belpolitika szélsőjobboldali ellenzékének egyik legmarkánsabb tagja...”

² SZYNYEI MERSE JENŐ

akarja: »Ez a könyv a magyar irodalom története kíván lenni felnőttek számára. Ez benne az újság«. Tudniillik most jövünk rá, hogy »készült már magyar irodalomtörténet a tanárok és a tudósok számára, készült a művelt nagyközönség számára, — ami alatt — zárójelben mondja a könyv — nálunk a műveletlenek tömegét szokták érteni, ki tudja miért, felnőttek számára azonban még sohasem írtak irodalomtörténetet.«

Az itt leírt irodalomtörténet — írja a könyv — »úgy viszonylik az iskolához, mint a VIII. osztályban tanult filozófia a filozófiához«. Egyszóval megtudjuk Szerb Antal közlése nyomán, hogy ez végre a felnőttek számára készült irodalomtörténet. Pintér Jenőnek, Beöthynek és a többieknek, Gyulainak munkálkodása, ez mind csak egészen jelentéktelen, 9–10 éves gyermekek számára készült, nem felnőttek számára. Jönni kellett egy zsidónak (Egy hang a szélsőbaloldalon³: »Szerb« is, meg zsidó is), aki végre magyar irodalomtörténetet ír a felnőttek számára és a magyar közélet ezt kritika nélkül tudomásul vette. (Zaj a szélső baloldalon. — Egy hang a jobboldalon: Ki a kiadója?) És hogy milyen szempont vezette az író, erre ő maga felel: »Dosztojevszkij azt mondhatja az egyik alakjával, hogy tulajdonképpen csak az oroszok igazán európaiak: mert a francia, a német európainak születik, de az orosz számára az európaiság erkölcsi cél, ami felé törekedni lehet. Bizonyos fokig áll ez a nagy magyarokra is.« Ezt mondja Szerb Antal, majd így folytatja: »Ez lesz az 'egységes szempont', melyből megvizsgáljuk irodalmunk történetét. Hogyan sikerült egy-egy időpontban megteremteni európaiság és magyarság szintézisét, majd hanyatló korokban hogyan maradt el a magyarság a rohanó Európa mögött és hogyan talált új szintézisre egy másik eszmemagaslaton: ez adja meg a magyar irodalomtörténet belső ritmusát.«

Idő hiánya miatt nem tudok foglalkozni ina ennek az irodalomtörténetnek egyéb megdöbbentő adataival, egyedül Petőfiről szeretnék néhány mondatot bemutatni, de mindenesetre rá kell mutatnom arra, amit ő az irodalomtörténeti korok felosztásával elkövetett, mint extravaganciára. Tudniillik egyetlen nemzet életében sincs annyira összekapcsolva, annyira összeköttetésben a történelmi korszak irodalmi nagyságaival és azok irodalmi munkásságával, mint éppen nálunk. Ez annyira logikus, hogy ezt még a legegyszerűbb lelkületű tanuló is megértette. Természetes, hogy Szerb Antalnak ez a felosztás, amely kapcsolódik a történelmi korszakainkhoz, nem felelt meg, ellenben ő egészen új felosztást létesített, amelyben azt mondja, hogy: »A legalkalmasabbnak látszik egy szociológiai felosztás: az

³ Fontos tudni, hogy itt és a továbbiakban a „baloldal” és „szélsőbaloldal” kifejezés kizárólag az Országgyűlési Napló helyrajzi terminológiája; a „jobboldaliak” és a „szélsőjobboldaliak” tényleges helyét jelölte, tehát *nem* ideológiai megjelölés.

irodalmat a szerint osztani korszakokra, hogy melyik volt benne a hangadó társadalmi osztály.« Eszerint azt mondja: »Az egyházi irodalom kora« — persze a pogány irodalom korszakáról nem beszél, azután »a főúri irodalom kora«, a harmadik »a nemesi irodalom kora«. Ebben három csoportot teremt: »Tisztán nemesi irodalom«, »nemesi, népi irodalom«, és végül »nemesi-polgári irodalom«. (Derülség.) A negyedik csoport »a polgári irodalom kora«. Arra volnék kíváncsi, hogy ha még egy pár száz év múlva újabb irodalomtörténetet írnak, a most kialakult irodalmat hogyan neveznék. Vajjon azt népi irodalomnak nevezné? (Rajcsányi László: Kormányfőtanácsosok irodalma! — Derülség.)

Csodálkozom, hogy vajjon hol maradt itt például — ha már azt vizsgálja, hogy melyik volt benne a hangadó társadalmi osztály — a zsidóság hangadó osztályának irodalmi korszaka. Ő ezt belesorozta a polgári irodalom korszakába. (Piukovich József: A bárók közé! Ebben benne van a báró is!) Nincs alkalmam arra, hogy Zrínyivel, Széchenyivel vagy mással foglalkozzam az ő beállítása szerint, nem tudok kiragadni erre vonatkozó mondatokat, csak Petőfivel kapcsolatban tehetem, amint már mondtam is, a mi nagy Petőfinkkel, aki nem csak a magyar lírának kimagasló egyénisége, hanem a világirodalom lírikusai között is a legkiválóbb helyen áll. Lássuk, hogyan ír erről Szerb Antal. (Halljuk!) Az életrajz, amely a régi irodalomtörténetekben fontos szerepet játszott, különösen egy lírikusnál, hiszen egy alanyi költő nem adhat mást, hanem mindig csak saját énjét, az életrajz természetesen szükséges ahhoz, hogy a tanuló megismerje az illető költészetét. Petőfi életrajzát 44 sorban Szerb Antal a következő stílusban intézi el: »Március 15-ike Petőfit a forradalmi mozgalom élére dobja. Szenvédélyesen veti magát a politikába, de híveit, a radikálisokat nemsokára leszerelik; fellép képviselőnek és megbukik. Megbántja Vörösmartyt és összevész Jókaiival. A szabadságharc kitör, mint százados bevonul. Nem küldik a harctérre, kímélni akarják. Összevész minden felettesével. Bemhez csatlakozik, hadsegédje lesz. Részt vesz Bem nagyszerű erdélyi hadmenetében. A segesvári csatában visszavonulás közben kozákok megölik, holttestét tömegsírba dobják.« Meggyőződésem, hogy soha költőt, embert, magyar katonát úgy nem dobtak még tömegsírba, amint ezt Szerb Antal ezzel a megállapításával tette. (Úgy van, úgy van! a szélső baloldalon.)

Az életrajz után következik aztán a Petőfi költészetéről szóló rész, de nagyon érdekes az is, hogyan foglalkozik a szerző a magyar költővel. Azt mondja: »Byron és Heine példát adtak Petőfinek, többet mint példát, bátorítást: megmutatták, hogy lehet a költészetben közvetlen és egyszerű önkifejezés.« Szegény Petőfi! Nem is tudtuk, hogy ez a dekadens angol Byron és ez a zsidó Heine, akiről többek

között Szerb Antal kifejtette, hogy zsidó faji adottságai különösen alkalmassá tették a nagy kőtábla rombolására, tanította nagy Petőfit a közvetlen kifejezésre. — Azután többek között a következőket írja: »A közvetlen kifejezésre azután rávezette Petőfit társadalmi helyzete és költői alkotásmódjának sajátossága. Petőfi irodalmi szegénylegény volt a nemesi Magyarországon... (Nagy zaj a szélső-baloldalon)... szívében daccal és forradalmi szándékkal tele.« Szóval Petőfi forradalmisága nem határtalan szabadságszeretetéből fakadt, hanem abból, hogy mint irodalmi szegénylegény dacolt a nemesi Magyarországgal. (Nagy László: Ki adta ezt ki? — Koltai József: Ilyen meg tud jelenni! — Zaj a szélső baloldalon.) Révai. (Rajniss Ferenc: Révai adta ki? Nahát!)

Petőfi szerelmi költészetéről, amely a magyar szerelmi költői irodalom legszebb kivirágzása, azt mondja, hogy Petőfi szerelmi költészete különösen biedermeier jellegű. (Rajniss Ferenc: Biedermeier?) »Ennél jámborabb szerelmezt a nagymamák sem kívánhatnak!« Így élcélődik az író a magyar irodalomtörténettel. De azután gúnyos hangján megint magyarazza: »Az irónikus hang, amit megütöttünk,« — tehát »megütöttünk«, többszámiban — (Rajniss Ferenc: Fenséges többes!) »talán igazságtalan lenne, ha nem lett volna Petőfi szerelemtana következményeiben olyan pusztító a magyar lírára nézve. Utána a biedermeier szerelmi költők számára kötelezővé lett: több mint egy félévszázadon keresztül csak ártatlanul volt szabad szeretni ártatlan szűzeket a magyar lírában, és aki szakítani mert ezzel a költői hazugsággal, erkölcstelen még ma is.« (Rajniss Ferenc: Szerb úr szakított! Fajgyalázásért még nem csukták be? — Derűlség a szélső-baloldalon — Halmai János: Ez nem mosolyogni való!) »A szegénylegény Petőfi, aki minden más téren daccal tépte össze a nemesi osztályköltészet formai és tartalmi hagyományait, ezen az egy területen konvenciózusabb volt a nemesi költőknél. Mert erotikája, mint általában az alsóbb osztályból magasabba kerülőké, felfelé való erotika volt...«

Tisztelt Ház! Megáll az ember esze. Csak beteglelkületű és betegfizikumú emberek írhatnak így olyan tiszta szerelmi költészetéről, mint amilyen Petőfié volt. (Rajniss Ferenc: A zsidót nem eléggé izgatja, amit írt!)

De megbélyegzi Petőfi vallásosságát is, amikor megtagadja Petőfi vallásos érzületét és azt mondja, hogy Petőfi nem volt vallásos, holott éppen Petőfi költészetében ritka szép tisztasággal csendülnek elő a vallásos sorok.

Nem tudok tovább foglalkozni a könyvnek ezzel a részével, de nem is lényeges, mert Aranynál és mindenütt megvan ez az értékrombolás. Arannyal kapcsolatban csak arra a nyelvre mutatok rá, amelyet ez a magyar irodalomtörténet használ, éppen ma, amikor a

magyar pedagógus társadalom olyan óriási harcot vív a nyelv tisztaságáért. A magyar tanári testület az idegen szavak ellen a legsúlyosabb harcot folytatja, hiszen a tanulókat pénzbüntetéssel is sújtották annak idején, hogy valahogyan leszoktassák őket az idegen szavak használatáról. Ugyanakkor a szerző többek között a következőket írja: »Arany a városi intellektuális világban állandóan depaysénak érezte magát... Mélységes kulturális beállítottsága különös ellentétben van magyar finitizmusával... (Rajniss Ferenc: Mi az? — Élénk derűtség). Újra kifejtett az emberben a numinózus... (Élénk derűtség) Arany numenje más, mint Berzsenyié... Fantáziájának iránya Vörösmarty derealizáló képzeletének ellentéte... A Buda halála gigantomachia... A magyar az amor fati nemzete... Arany János népköltői attitűdje jellegzetes magyar finitizmus... (Rajniss Ferenc: Ehhez szóljon a magyar kormánypárt. — Élénk derűtség. — Piukovich József: Botrány ez, kérem, nagy botrány! — Füssy Kálmán: Erre nem volt cenzúra!)

Továbbiakban még rá szeretnék mutatni a könyv legutolsó fejezetére, amelynek a címe: *A polgári irodalom*. A polgári irodalom kezdete — mondja — 1890, amikor *A Hét* című szépirodalmi lap megjelent. (Rajniss Ferenc: Az igen!) Azt mondja: »A Hétnek ezek a régi évfolyamai ma is a legkellemesebb olvasmányok közé tartoznak. (Rajniss Ferenc: Kiss József tudniillik!) Nívóban, irodalmi kultúrában és tájékozottságban semmivel sem állnak a Nyugat első évfjáraai mögött...« (Incze Antal: Ebben igaza van!) Megtudjuk ebből, hogy kik az ő nagynevű írói. Ott van természetesen maga a főszerkesztő, Kiss József, azután Ambrus, Heltai, Kozma, Ignotus, Kóbor Tamás (Papp József: Száz zsidó egy sorban! — Derűtség). Heltairól a következőket írja: »A könnyű versköltészetet, melynek Heltai volt a nagymestere, később az Ady-korszak komolysága lehetetlenné tette, és leszállt az irodalom alatti rétegekbe, az operettbe, a kabaréba, a slágerköltészetbe, mely mindmáig a Heltai-taposta ösvényeken jár és sok szörnyűség mellett néha nagyon szellemes dalokat is termel. Maga Heltai elfordult később a lírától, egy-két szellemes regényt írt és nagyon sokat fordított.« (Egy hang a szélsőbaloldalon: És Erdős Reneéről mit ír vajjon? — Derűtség.)

Tisztelt Ház! Sajnos, nem tudom mind elmondani, amit összeírtam, hiszen kevés erre az időm, de arra kérem a miniszter urat, hogy adja többeknek oda ezt a könyvet, hogy tanulmányozzák át, és nemcsak ezt, hanem Márainak a Nemzetnevelésről szóló röpiratát is, mert mi pedagógusok tiltakozunk az ellen, hogy Márai Sándor, a 'pesti polgár' nemzetnevelési tanácsokat adjon nekünk (Helyeslés a szélsőbaloldalon). És tiltakozunk minden ilyen merénylet ellen, mert ez mind értékrombolás. Ezért kérdezem, hajlandó-e a miniszter úr a magyar irodalom és tudomány értékromboló műveit és művelőit

a magyar szellemi kultúrközösségből kiközösíteni és ezeket a műveket, amelyeket, mint ahogy hallottam, iskolai könyvtárak számára megvettek, onnan kivonni és máglyán elégetni. (Élénk helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbaloldalon. Szónokot számosan üdvözlük.)”⁴

Az interpelláció e helyütt nem kíván kommentálást; önmagáért beszél. Legfeljebb annyit érdemes megjegyezni, hogy még ez a zagyalék sem eredeti munka; közönséges plágium az egész interpelláció. A meg nem nevezett forrás Túrmezei Lászlóné „tanulmánya”, amely *Értékrombolás (Észrevételek Szerb Antal irodalomtörténetéhez)* címmel pár hónappal korábban jelent meg *A Cél* „fajvédelmi” folyóirat 1942. márciusi számában. Palló innen „írta össze” interpellációját, helyenként szinte szó szerinti egyezéssel. És még annyit: a leggyakrabban közbeszóló, „szellemes” Rajniss Ferenc később a Szálasi-kormány kultuszminisztere lett.

II.

Az interpellációt a napilapok, folyóiratok irányzatuknak megfelelően — s annak megfelelő hangnemben — kommentálták. A baloldali lapok azonban nem igen juthattak szóhoz, mint alább még közelebről is látni fogjuk — a cenzúra miatt. Magát az inkriminált műnek a szerzőjét csak az *A mai nap* című baloldali napilap szólalatta meg. Szerb Antalnak itt közölt rövid nyilatkozata így hangzik:

„A kifogásolt Irodalomtörténetet annak idején az Erdélyi Helikon pályázatára írtam meg, és a bíráló-bizottság, amelynek tagjai: Babits Mihály, Makkai Sándor és Molter Károly voltak, az én munkámat érdemesítették a Helikon díjára. Az első kiadáshoz Makkai Sándor írt előszót, amelyben meleg szeretettel ajánlja a könyvet mindenkinek a figyelmébe, mert az alkalmas arra, hogy a megszállt területek magyarságával megismertesse a magyar irodalomtörténetet.

Babitsnak, Makkainak és Molternek tehát ez volt a véleménye könyvemről, és ezt a véleményt osztotta a magyar kritikusok egész sora is, olyanok, akiknek magyarságához igazán nem férhet semmi kétség. Palló Imrének a fentiekkel ellenkező véleménye tehát igazán keveset változtat a dolgon.”⁵

⁴ Országgyűlés képviselőházának naplója, 1942. (479–81.)

⁵ *A mai nap*, 1942. december 3.

Valóban, józan ésszel azt lehetett gondolni, hogy az a kritikán aluli zagyaság keveset változtat az igazság ügyén. Sajnos, nem így történt. Igenis sokat változtatott. Az interpellációnak súlyos következménye lett. 1943 januárjában újult erővel megindultak a jobboldali sajtó-támadások Szerb műve ellen, s nemsokára kijött egy kultuszminiszteri rendelet, amelyben a miniszter valóban intézkedett Szerb Antal inkriminált könyvének az iskolai könyvtárakból való kivonásáról. A rendelet nyomtatásban nem jelent meg a közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönyében (úgy látszik az ügyet „bizalmasan” kezelték), s így nem áll módomban szó szerint közölni. De biztos tudomásom van róla vagy — lévén középiskolai tanár — közvetlenül az iskola révén, vagy valamelyik nyilas lap triumfáló cikkéből.

S tudomásom van arról is — Kovács György, a neves erdélyi publicista és szerkesztő szíves közvetett közlése révén —, hogy a baloldali sajtó éppen nem nézte tétlenül a Szerb Antal ellen megindított féktelen hajszát. Ám a cenzúra beléfojtotta a szót.

Maga Kovács György is írt cikket az *Újság* számára Szerb Antal védelmében, ám ennek közlését a cenzúra nem engedélyezte. De kéziratban Szerb Antal kezébe került, amint erről az alábbi magánlevél tanúskodik:

„Igen tisztelt Uram,

engedje meg, hogy ismeretlenül megköszönjem, hogy kiállt a védelmemre. (Kéziratban olvastam azt a cikket is, amelyet a Székely Szó támadására válaszképpen küldött meg az *Újságnak*.) Az ilyen baráti és tiszta hang, képzelheti, milyen jól esik, de kétszeresen, ha Erdélyből jön. Talán nem éreztelen az Ön számára, ha megírom, hogy a támadások sem önérzetemben, sem munkakedvemben nem érintettek, és bizonyos vagyok benne, jön még idő, amikor Önt és engem jobban meg fognak érteni.

Addig is, amíg egyszer személyesen összetalálkozhatunk, fogadja jelképesen hálás és tisztelő kézszerításmat,

igaz híve
Szerb Antal

Budapest, 1943. I. 14.”⁶

⁶ A levél eredetije KOVÁCS GYÖRGY birtokában; másolatát szíves engedélyével közöljük.

Dr. Makay–Petrovics Györgynek, az *Újság* főszerkesztőjének Kovács Györgyhöz intézett egyik leveléből azt is megtudjuk, hogy más cikk is beérkezett Szerb Antal ügyében. „*Tápay-Szabó Gabriella* is frt erről, de a cenzúra a cikket egész terjedelmében törölte. Megküldöm Neked annak a cikknek a kéziratát . . .”⁷

Sajnos mind Kovács György, mind Tápay-Szabó Gabriella kicenzúrázott Szerb-cikkének kézírata az idők folyamán elkallódott, s így sajnálattal le kell mondanunk tartalmuk közléséről. Kovács Györgynek megjelent ugyan egy cikke az *Újságban*, amelyben nagy általánosságban elmarasztalja a jobboldali sajtó irodalompolitikáját, de itt csak futólag érinti és ítéli el „a legjobb magyar irodalomtörténet ellen indított ádáz küzdelmet”.⁸

III.

Ezek után legyen szabad rátérnem az ügygel kapcsolatos saját szerény szerepem adalékainak ismertetésére. Úgy is mint magyartanár, irodalmár, közíró és mint Szerb Antalnak tisztelő barátja természetesen nem helyezkedhettem a közömbösség kényelmes álláspontjára. Közvetlenül a Palló-féle interpelláció elhangzása után — nem is sejtve a veszedelmes következményeket — csak egy rövid kommentárt fűztem hozzá a *Magyar Nemzet* napilap hasábjain, a *Korszerű Jegyzetek* címmel vezetett állandó rovatomban. Szövege a következő:

„Megint olvastunk egy felettébb érdekes interpellációt. A hallatlan bátorságú honatyafi képzőművészeti és őstörténeti kiruccanásai után most az *irodalomtudomány* területén kalandozik, s nem kevesebbet kíván a kultuszminiszter úrtól, mint azt, hogy Szerb Antal erdélyi-helikoni pályanyertes kitűnő irodalomtörténetét . . . *máglyán égettesse el*. — Önkéntelenül Berzsenyi verse jut eszünkbe *A vandal bölcseségről*:

A vandaloknak ferde bölcsesége
Ismét divatba jő s csudáltatik:
Égetni kell hát minden könyveket,
Égetni mindazt aki gondol és lát!”⁹

Szerb Antal még a megjelenés napján egy névjegy-kártyán köszönte meg a megemlékezést. Pár sorát érdemes szó szerint idézni annak

⁷ A levél dátuma: 1943. II. 3. — KOVÁCS GYÖRGY birtokában.

⁸ *Laikusok az irodalomban* — *Újság*, 1943. II. 5. A cikkre a fasiszta *Egyedül vagyunk* c. hetilapban KABAY ZOLTÁN névaláírással ironikus hangú válasz jelent meg (1943. II. 12.).

⁹ *Magyar Nemzet*, 1942. december 11.

jellemzésül, hogy hajszoltatása idején mennyire hálásan fogadta a legcsekélyebb baráti gesztust:

„Kedves Gyula,

köszönöm korszerűdet, nagyon jól esett.

Szeretettel üdvözöl

Szerb Antal

942. XII. 11.”

Mikor — várakozásom ellenére — komolyabbra fordult a dolog, s megjelent a kultuszminiszter „könyvégető” végzése, én sem tartottam ildomosnak, hogy az ügy felett egy „korszerű jegyzettel” napi-rendre térjek, hanem hosszabb cikket írtam a könyv védelmében a *Jelenkor* című folyóirat számára. Mint látni fogjuk, ez a cikk sem jelenhetett meg, de talán nem lesz érdektelen, ha alábbiakban szó szerint közlöm. Annál is inkább, mert az interpelláció és a cikk dialektikus ellentéte mindennél kihegyezettebben jellemzi, hogy a háború utolsó éveiben mit (és hogyan) lehetett elmondani a parlamentben, és mit nem lehetett megírni egy — nem is túlságosan nagy publicitású — jószándékú folyóiratban. Lássuk a meg nem jelent cikk szövegét:

„EGY MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET PÁLYAFUTÁSA

Valamikor régen, idestova másfél évtizede, pályázatot hirdetett az *Erdélyi Helikon* egy modern szellemű magyar irodalomtörténet megírására. A pályadíjat Molter, Makkai, Babits, Bánffy ítélete alapján a fiatal irodalomtörténész, Szerb Antal nyerte el.

A tudományos értékelés és az olvasóközönség véleménye általában osztozott a zsüri ítéletében és Szerb munkáját, mint irodalomtudományunk értékes művét könyvelte el, mint olyan művet, mely szerencsésen egyesíti magában a szigorú tudományosság, az újszerűség s a közelvezhetőség szempontjait.

Főleg ez utóbbi erényének köszönheti, hogy mindmáig eleven életet él, azaz (s ez tudományos munkánál nem kis szó!) valóban olvassák. Nem kis haszonnal olvassák laikusok és szakemberek, egyetemi hallgatók, irodalomtanárok és nem utolsó sorban: *középiskolai diákok*. Sőt merjük állítani, hogy ez az egyetlen irodalomtörténet, melyet az érettségiző diákok szívesen, élvezettel forgattak. Eddig könnyen hozzá is juthattak: miniszteri engedély alapján majd minden iskolai könyvtár beszerezte.

☞ Szerb Antal irodalomtörténetének fentiekben vázolt, jól megérdemelten, simán emelkedő pályafutásában a múlt év novemberében¹⁰ *váratlan fordulat* állott be.

¹⁰ Téves dátum. Az interpelláció, mint fentebb láttuk, december elején hangzott el.

Egy szélsőjobboldali képviselő, civilben minden tudományos munkásságtól szüriesen mentes polgári iskolai tanár, interpellációt intézett a kultuszminiszterhez Szerb Antal irodalomtörténete ellen.

Főbb kifogásai a következők voltak: 1. Szerb Antal vezérlő szempontja a *magyarság és az európaiság szintézisének* vizsgálata, 2. a hagyományos történelmi szempontú korszakbeosztás helyett *szociológiai* felosztást alkalmaz, 3. *Petőfi*ről élcelődő hangon ír és azt mondja, hogy Petőfi szerelmi költészete különösen biedermeier-jellegű, 4. Arany értékelésénél sok *idegen szót* használ, 5. nagynevű íróknak tartja Kiss Józsefet, Ambrust, Heltait, Kozmát, Ignotust, Kóbor Tamást.

Mindezek alapján azt követelte: »hajlandó-e a miniszter úr a magyar irodalom és tudomány értékromboló műveit a magyar szellemi kultúrközösségből kiközösíteni és czeget a műveket, amelyeket, mint megdöbbenéssel hallotta, iskolakönyvtárak számára megvették, onnan kivonni és máglyán elégetni!«

Az embernek az utolsó szavak után önkéntelenül Berzsenyi *Vandal bölcsesége* ötlik eszébe:

A vandaloznak ferde bölcsesége
Ismét divatba jó s csudáltatik:
Égetni kell hát minden könyveket,
Égetni mindazt, aki gondol és lát!

Az interpelláló képviselő úr szempontjai annyira tudománytalanok, naivul gyermekdedek, hogy annakidején nem is tartottuk szükségesnek reflektálni rájuk. Az interpelláció következményeként előállott váratlan és meghökkentő fordulat azonban arra késztet, hogy mégis pár szóban visszatérjünk a vádakra.

1. Ha Baráth Tibor¹¹ magyar történelmet írhatott a magyarság és az *új-európaiság* szintézisének kissé történelmietlen szemszögéből, Szerb Antalt sem lehet kárhoztatni, hogy irodalomtörténete vezérszempontjául némiképpen jogosultabban a magyarság és az *örök európaiság* szintézisét választotta.

2. A *szociológiai korfelosztás* nem Szerb Antal destruktív találmánya. Már régen alkalmazza az interpelláló képviselő úr által bizonyára nem ismert, de bizonyára tisztelt *német irodalomtudomány*. (Geistliche Dichtung, Ritterliche Dichtung, Bürgerliche Dichtung . . .)

3. Az élcelődő hang ellen maga Petőfi tiltakoznék a legkevésbé, hiszen gyakran írt sajátmagáról is élcelődő hangon, minthogy nem volt nagyképű, mint az interpelláns, hanem jó adag humorérzék

¹¹ Fasiszta beállítottságú kolozsvári egyetemi tanár.

volt benne. És hogy szerelmi költészete *biedermeier*? Hát *biedermeier*! Kérdezzük meg Zolnai Bélát.

4. Azt elismerjük, hogy bosszantó a félművelt, illetőleg teljesen műveletlen olvasó számára a sok *idegen szó*, mert nem érti, de szakemberek nagyon jól tudják, hogy a tudományos stílusban, pardon, bocsánat, irányban nélkülözhetetlenek bizonyos *terminus technikusok* (műszerész határidők??).

5. Az interpelláló képviselő úr teljes tájékozatlanságára legjellemzőbb az ötödik pont, midőn egy sorba veszi Ambrus Zoltánt és Kozma Andort Kiss Józseffel, Ignotus-szal, Kóborral, azt híván, hogy ők is . . . pedig még az öregapjuk sem.

Nos igen, volt a képviselő úrnak egy idevágó — s valószínűleg legdöntőbbnek szánt — *személyi érve* is Szerb Antal ellen. Csakhogy ezen az alapon a magyar szellemi kultúrközösségből ki lehetne vonni Fraknói Vilmos, Acsády Ignác, Marczali Henrik, Simonyi Zsigmond s a többiek mégsem egészen értéktelen s nem teljesen nélkülözhető tudományos műveit is.

Sajnos, a fentebbi bárgyúságokkal érdemükön jóval túlmenő mértékben voltunk kénytelenek foglalkozni, mert mint említettük, nyomokban egy *nem várt fordulat* következett be.

Január hó folyamán kultuszminiszteri rendelet jelent meg, melynek értelmében az összes iskolai könyvtárakból ki kell selejtezni s a kultuszminisztérium rendelkezésére bocsátani Szerb Antal magyar irodalomtörténetét.

Lehetetlen összefüggést fel nem tételeznünk az interpelláció és a miniszteri rendelkezés között. És — meg kell vallanunk — ezt a tényt megdöbbenő tünetnek tartjuk. Nem tekintjük az iskolát hermetikusan elzárandó, füledt levegőjű melegháznak; igenis, lengje át a haladó és meg-megújuló élet üde, friss fuvalma. De nem szabad, hogy a politika vagy kiforratlan világnézetek szennyes hullámai becsapódjanak az iskola falai közé, s kultúrértékeket sodorjanak ki onnan.

★

Midőn a jelenlegi kultuszminiszter¹² úr előde¹³ megvált állásától, tisztviselői karához intézett búcsúbeszédében többek között ezt mondotta: »Törekedjete arra, hogy mindig legjobb lelkiismeretetek szerint, mindig tisztességgel, becsülettel, hűséggel, saját véleményedeket még akkor is megvallva, ha az a főnökével ellentétes, cselekedjete és igyekezete a köz szolgálatát ellátni.« Meg vagyunk győződve, hogy amit az előd távoztában oly nagylelkűen, mintegy visszamenőleg engedélyezett tisztviselőinek, ugyanazt — t. i. a saját vélemény

¹² Az előd: HÓMAN BÁLINT.

felfelé való megvallását — az utód úri magyar egyéniségéből kifolyóan a hatalom birtokában is elvárja alárendeltjeitől.

Ez a tudat indított jelen cikkünk megírására, s bátorított fel arra, hogy Szerb Antal jobb sorsra méltó magyar irodalomtörténete ügyében fellebbezzünk a rosszul értesült miniszter úrtól a jobban értesült miniszter úrhoz.”

Sajnos, a miniszter úrnak nem volt alkalma „jobban” értesülni, mert a már kiszedett cikket a cenzúra 1943. február 23-iki dátumú, olvashatatlan aláírású „Nem engedélyezem! Nem sokszorosítható!” szövegű pecsétjével nem engedte megjelenni.¹³

IV.

A szegyenletes hajsza záró akkordja a Palló-féle interpellációra írásban megadott miniszteri válasz, amely már csak a könyv kiltításának tényét regisztrálja. Felolvasására szokatlanul későn került sor, az országgyűlés 1943. október 22-iki 331. ülésén. Szövege a következő:

„Szerb Antalnak az interpelláló képviselő úr által kifogásolt irodalomtörténetét magam is behatóan tanulmányoztam, és átnéztem azokat az irodalmi bírálatokat is, amelyek ezzel a könyvvel kapcsolatban a könyv megjelenése óta a sajtóban napvilágot láttak. Tény az — amit az interpelláló képviselő úr is állított —, hogy Szerb Antalnak ezt a könyvét a bírálatok egy részében megnyilatkozott közvélemény felháborodással fogadta, és meg kell állapítanom azt is, hogy ez a magyar irodalomtörténet stílusánál, valamint szerzőjének szellemi beállítottságánál fogva kellően nem tájékozott rétegek számára valóban értékromboló lehet.

Szerb Antalt az a törekvése, hogy elsősorban mindig valami újat akar mondani, sokszor helytelen megállapításokra és egyoldalú szellemeskedésre indította. Ennek folytán könyve valóban alkalmas arra, hogy a felületes vagy nem eléggé képzett olvasót megtévevse. E meggondolások alapján máris intézkedtem Szerb Antal irodalomtörténetének a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá tartozó mindazon könyvtárakból való kivonása iránt, amely könyvtáraknak megfelelő kritikával nem rendelkező olvasóközönségét ez a mű félrevezethetné.

Kérem a tisztelt Képviselőházat, hogy válaszat tudomásul venni szíveskedjék.”

A tudomásulvétel megtörtént.¹⁴

¹³ A hasáblevont SZERB ANTALNÉ birtokában.

¹⁴ Országgyűlés képviselőházának naplója, 1943. (114.)

A válasz természetesen jóval temperáltabb hangú, mint az interpelláció, de ez a „kivonás” elszomorító tényén mit sem változtat. Maga a miniszter a mérsékeltbb, jobb érzésű, műveltebb fasisztoidok közé tartozott, de íme ez idő tájt már kénytelen volt a szélsőjobboldali túlzó követelés előtt meghajolni.

★

Bevezetőmben szerény adalék-gyűjtésemet akként jelöltem meg, mint Szerb Antal irodalomtörténete utóéletének „utolsó előtti fejezetét”. Mert a felszabadulás révén szerencsére bekövetkezett az örvendetes „utolsó fejezet” is: a rehabilitálás, a tárgyilagos értéklés s ennek következtében a méltó nagybecsülés korszaka. Örömmünket azonban befelhősíti az az elszomorító tudat, hogy a szerző — mint a fasiszta „vandalok bölcseségé”-nek áldozata — ezt a kort már nem érthette meg.

KUNSZERY GYULA

BÁLINT GYÖRGY ISMERETLEN ÍRÁSAI

„Pályájának, életművének feldolgozása éppen csak megindult: életrajzának, munkásságának számos részlete még csak felületesen ismert vagy egészen felderítetlen” — írja Bálint Györgyről a pályakép legutóbbi rajzában Koczkás Sándor.¹ Tisztázatlan többek között a magyar munkásmozgalommal és a marxizmussal való találkozása, illetve kapcsolata. A sajtókiadványok tanúsága szerint már alkotói indulásakor ott volt — Barta Lajos, Déry Tibor, Illyés Gyula, Justus Pál, Nagy Lajos és Kassák Lajos társaságában — az első népfrontos vagy inkább munkásegység-frontos irodalmi lap, az *Együtt* munkatársai között. 1930-ban a „munkásmozgalmi és marxista írókra támaszkodó” *Színház és Film* című lap szerzői között szerepelt. Ez idő tájt kerülhetett kapcsolatba az egyetemisták kommunista mozgalomával, amint erről a lapjaikban megjelent Bálint-írások tanúskodnak. A Mód Aladár és társai szerkesztésében megjelent *Szabadonban*, majd annak örökösében, József Attila *Valóság* című lapjában közölt cikkek — melyeket alább 1. és 2. szám alatt közlünk — Bálint György világnézeti fejlődésének is érdekes dokumentumai; s mindezekről a Bálint bio- és bibliográfiák nem tesznek említést.² A *Szabadon*

¹ KOCZKÁS S.: *Bálint György*. — „Jöjj el, szabadság!” (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből II.) 1967.

² A *Szabadon* és *Valóság* ismertetését lásd: *József Attila folyóirata, a Valóság* — Tiszatáj 1967. dec. 1152—58.